

Näkökulmia palkanmuodostukseen*

MARKUS SOVALA

Vanhempi finanssisihteeri

Valtiovarainministeriö

Tunnettu yhdysvaltalainen taloustieteilijä Paul Krugman otsikoi viime vuoden lopulla ilmestyneen kirjoituksensa *The Economic Journal* -lehdessä »Kaksi hurraahuutoa formalismille»¹. Kirjoituksessa puolustetaan formaalin, matemaattisen esitystavan käyttöä taloustieteellisissä teksteissä.

Nykyiselle taloustieteelle tyypillinen matemaattinen esitystapa on synnyttänyt kritiikkiä niin tieteenalan sisällä kuin ulkopuolellakin. Ääneen lausutun kritiikin rinnalla esiintyy ehkä vielä enemmän sanatonta. Moni potentiaalinen taloustieteellisten tekstien lukija jääkin potentiaalisesti lukijaksi.

Krugmanin puolustuspuheen kolme tärkeintä argumenttia ovat lyhyesti kuvattuna seuraavat. Ensinnäkin, syytös kohdistuu väärään koh-

teeseen. Hyvä taloustiede on merkittävästi epäformaalimpaa kuin sen maine. Toiseksi, suuri osa kritiikistä ei sittenkään kohdistu siihen miten sanotaan vaan mitä sanotaan. Kolmanneksi, formaali esitystapa on välttämätön taloustieteen kehitykselle.

Keskimmäisen väitteistä sivuutan, mutta sanon muutaman sanan ensimmäisestä ja viimeisestä.

Suuren yleisön keskuudessa vallinneen käsitys, että numerot, taulukot ja tilastokaaviot ovat taloustieteilijän kirjoitusten keskeistä sisältöä. Huolimatta viimeisen 15 vuoden aikana tapahtuneesta suomalaisen talousjournalismin suuresta noususta akateeminen taloustiede on kuitenkin jäänyt asioita tarkemmin seuraavalle yleisöllekin varsin vieraaksi.

Taloustieteen matemaattisuus tiedetään, mutta monelle voi olla yllättävää miten keskeisessä asemassa nimenomaan abstrakti, matemaattisiin symboleihin ja niiden välisiin riippuvuussuhteisiin perustuva esitystapa on. Tilastonumerot eivät siis useinkaan ole keskeisessä asemassa tutkimuksissa, tämä koskee myös tänään tarkastettavana olevaa väitöskirjaani.

* Lectio praecursoria Helsingin yliopistossa 8.1. 1999. Väitöskirja *Studies on wage formation*, Kansantaloustieteen laitoksen tutkimuksia, No. 77: 1998, Helsinki.

¹ Krugman, Paul (1998): »Two cheers for formalism», *The Economic Journal*, Vol. 108, November, s. 1829–1836.

Ei ole varmaankaan tärkeää päätyä tarkkaan johtopäätökseen Krugmanin väitteen suhteen. Se onko taloustieteen formaalisuus suurempaa tai vähäisempää kuin kuvitellaan on sivuseikkaisen tosiseikan rinnalla että taloustieteelle on muodostunut yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa kiinnostava erityisasema. Vaikka harva sitä tuntee, moni siihen viittaa. Siksi ei ole yllättävää, että taloustieteilijöiden argumentaatiotapa herättää reaktioita tieteenalan ulkopuolellakin. Tämä siitä riippumatta kuinka hyvin tai huonosti tätä esitystapaa itse asiassa tunnetaan.

Anglosaksisessa maailmassa taloustieteen erityisasema on vallinnut pitkään, mutta koko OECD-alueella taloudellisen argumentaation merkitys on kasvanut viimeisten vuosikymmenten aikana. Subjektiiivinen arvioni on, että muutos on ollut erityisen nopeaa Suomessa.

Vaikka aatteet ja ajatukset ovatkin Suomessa usein tuontitavaraa, Suomen oma kehitys selittää taloustieteen näkyvän aseman nousua. 1990-luvun alun talousromahdus nosti talouden ongelmat osaksi arkipäivää ja siksi on helppo ymmärtää taloustieteellisen puheen ja tekstin suuri kysyntä. Ei ole ehkä liioittelua sanoa, että taloustiede – tai ainakin taloudellisia seikkoja painottava puhetapa – on dominoinut 1990-luvun yhteiskunnallista keskustelua.

Maamme pieni koko on kuitenkin osaltaan aiheuttanut, että moni taloustieteilijä joutuu toimimaan asiantuntijana varsin suurella tontilla. Talouspoliittisessa keskustelussa joudutaan usein sivuamaan aiheita joissa oikein kenenkään hallussa ei ole tutkimuspohjaista tietoa. Usein tiedon kysyntä ylittää tarjonnan. Sellaisessa tilanteessa asiantuntijalta vaaditaan luonteenlujutta vastata: »En tiedä, mutta eivät tiedä muuta». On paljon helpompaa hyväksyä tarjottu julkisuus.

Muiden yhteiskuntatieteiden tarjonta jäi vähäiseksi työttömyysongelman noustessa esille

vuosikymmenen alussa. Tämä kehitys luonnollisesti osaltaan selittää taloudellisen argumentaation nousua kansakunnan kaapin päälle. Kun muut vaikenivat, taloustieteilijöitä kuultiin.

Taloudellinen argumentaatio ei ole mahtiassmassa vain yhteiskuntakeskustelussa vaan se valtaa alaa muilta yhteiskuntatieteiltä myös tutkimuksen alueella. Selkeä osoitus taloustieteen laajentumishalusta on taloustieteen levittäytyminen alueille, jotka perinteisesti ovat olleet muiden yhteiskuntatieteiden yksinoikeutta.

Taloustiede analysoi kasvavassa määrin yhteiskunnallisia instituutioita ja käytäntöjä: perhettä, politiikkaa, urheilua, jopa taidettakin. Käytännön yhteiskuntapolitiikan näkökulmasta on erityisen merkittävää niin sanotun hyvinvointivaltion toimintaa koskeva analyysi.

Tänään tarkastettavan väitöskirjani kaksi viimeistä lukua voidaan lukea osaksi tätä taloustieteen alaa laajentavaa suuntausta. Kirjani kolmannessa luvussa analysoin lastenhoitojärjestelyjen vaikutusta miesten ja naisten palkkaeroihin. Keskeisenä analyysin osana koetan kuvata lastenhoidon erityisluonnetta. Pyrin argumentoimaan, että lastenhoito vaatii samanlaista paneutumista kuin useat työmarkkinoilla arvostetut tehtävät. Siten lastenhoitotaakan painottuminen naisten hartioille selittää heidän sijoittumistaan työmarkkinoilla ja miehiä alemmaa palkkausta.

Kirjani viimeinen luku taas käsittelee valtakunnansovittelijan toimintaa. Tämä on alue jota aiemmin on käsitelty historiantutkijoiden, oikeustieteilijöiden ja lähinnä sosiaalipoliittisesti orientoituneen työmarkkinatutkimuksen näkökulmista.

Nöyryys on aina paikallaan, mutta uskon silti voineeni lisätä tutkimuksellani näiden perinteisesti taloustieteelle vieraiden alueiden ymmärtämystä. On kuitenkin kiinnostavaa odottaa herättääkö paikoin formaali esitystapani edellä

kuvatun kaltaista kritiikkiä siihen tottumattoman lukijakunnan piirissä.

Paul Krugmanin argumenteista viimeisin koski formaalin esitystavan välttämättömyyttä. Hänen mukaansa formaali esitystapa on tarpeellinen paitsi taloustieteellisen yhteisön sisäisessä kommunikaatiossa, niin myös itse ajatusten työstämisessä. Ilman formaaleja välineitä moni huomio jäisi tekemättä ja ajatusten sisäisestä konsistenssista huolehtiminen saattaisi jäädä puolitehen.

Matemaattisen, formaalin esitystavan tärkeys ajattelun välineenä ei ole uusi keksintö. Vakuutuin ajatuksesta itse kuitenkin vasta laatiessani täällä tänään tarkistettavaa väitöskirjaani.

Kirjani ensimmäinen osa käsittelee yritysvakuutuksia. Väitöskirjatyötäni aloittaessani silmiini osui eräässä englantilaisessa sanomalehdessä julkaistu artikkeli jossa ihmeteltiin yritysten intoa vakuuttamiseen. Niidenhän pitäisi olla riskin suhteen neutraaleja koska riskit voidaan hajauttaa osakeomistuksen kautta laajalle. Ajattelin heti, että tämä ilmiöhän on helppo selittää. Tietystikin yritykset hankkivat vakuutukset riskiä kaihtavia työntekijöitään silmällä pitäen.

Konstruoin tilannetta kuvaavan matemaattisen mallin, näinhän meitä on opetettu. Mallia yksinkertaistaessani huomasin yllättävän tuloksen: yrityksen kannattaa ottaa vakuutus vaikka sen työntekijätkin olisivat riskin suhteen neutraaleja. Vasta tämän matemaattisen mallin analyysin kautta syntyneen havainnon myötä ymmärsin, että vakuutuksella voi olla rooli joka ei liity riskeihin. Vakuutus sopimuksen avulla yritys voi antaa uskottavan lupauksen työntekijöilleen: vahingot korjataan ja tuotantoa jatketaan. Tällä lupauksella voi olla arvoa palkkaneuvotteluissa.

Krugmanin väitteellä on siis pohjaa ainakin minun tapauksessani.

Muutama sana teorian ja todellisuuden suhteesta taloustieteessä. Valtaosa käytössämme olevasta taloudellisesta tiedosta on hankittu luonnontieteiden piirissä kehittyneen perusasetelman puitteissa. Tässä asetelmassa kehitetyt teorit ja havaintomaailma ovat vuorovaikutuksessa keskenään siten, että teorioista johdettuja ennakoiteja verrataan todellisuutta koskeviin havaintoihin. Samalla tapaa kuin teoriasta pyritään abstrahoimaan kaikki tutkittavan asian ymmärtämistä haittaavat tekijät pois, empiiriset havainnot pyritään kontrolloimaan satunnaisten ja teorian ulkopuolisten tekijöiden osalta.

Tässä asetelmassa teoriasta johdettujen ennakoitien ja kontrolloitujen havaintojen samankaltaisuus lisää teoriaan kohdistuvaa luottamusta ja erilaisuus vähentää sitä. On kuitenkin huomattava, että mikäli teorian ennustamia asioita ei voida havaita, teoria on joko väärä tai ulkopuolisten tekijöiden kontrollointi empiirisen tutkimuksen menetelmin ei ole onnistunut kunnolla. Harvoin saamme tietää kummasta ilmiöistä on kysymys.

Nämä tutkimuksen yleiset ongelmat ovat taloustieteessä erityisen selvästi näkyvillä. Kokeita on vaikea suorittaa ja tilastollinen päättely tuottaa harvoin yksiselitteisiä tuloksia. Tämä onkin varmasti yksi selitys taloustieteen formalismille: empiirisen tutkimuksen rajoitteiden vastapainoksi haetaan teorioiden muodostamaa laboratoriomaailmaa.

On kuitenkin kiinnostavaa havaita, että muut yhteiskuntatieteet eivät ole kehittyneet tähän suuntaan vaikka empiiriset ongelmat, tutkimusalasta riippuen, saattavat olla vielä vaikeampia kuin taloustieteessä.

Muistamme, että Paul Krugman kohotti kaksi hurraahuutoa formalismille. Hänen useaan kertaan sivutun artikkelin kolmanteen hurraahuutoon on myös helppo yhtyä. Se on osoitettu

sofistikoituneelle epäformaalille kirjoittamiselle. Tässä piilee yksi taloustieteen keskeisistä haasteista.

Vaikka taloustieteellisten teorioiden todentaminen jääkin pakosta vajavaiseksi, teoreettisella työskentelyllä on etunsa, jotka saattavat sellittää ja mahdollisesti jopa oikeuttaa sen vahvaa asemaa yhteiskuntakeskustelussa. Taloustieteen formaali kieli ja sen heijastumana Krugmanin kuuluttama hienostunut epäformaali kirjoittaminen – silloin kun siinä onnistutaan – puolustaa taloustieteen asemaa yhteiskunnallisessa päätöksenteossa.

Vähintäänkin se kuvaa sitä haastetta, joka kohdistuu taloustieteen ulkopuolisiin yhteiskuntatieteisiin, jotta ne voisivat lujittaa asemaansa päätöksenteon pohjana.

Haluan argumentoida, että on hyödyllistä nähdä taloustieteen merkitys omana itsenäisenä kielenään. Se on luonnollisesti ylivoimainen keskusteltaessa ilmiöistä, jotka ovat itse asiassa sen omia luomuksia. Esimerkiksi vaihtotase tai sen ali- tai ylijäämä ovat ilmiöitä jotka ovat syntyneet taloustieteellisen abstrahoinnin tuloksena.

Taloustieteellä on kielellistä voimaa sen itse konstruoiman maailman ulkopuolellakin. Vaikka teoreetikkojen keskeinen motiivi ei varmaan useinkaan ole yhteiskunnallinen, useat teoreettiset tutkimukset tuottavat viime kädessä käsitteitä joita voidaan taloudellisista tai laajemminkin yhteiskunnallisista ilmiöistä keskusteltaessa käyttää. Ilman tätä panosta rationaalinen yhteiskunnallinen toiminta ja päätöksenteko olisi heikommalla pohjalla kuin se on nyt.

Ja edelleen, keskeinen osa teoreettisesta analyysistä pyrkii näiden käsitteiden keskinäissuhteiden selkeyttämiseen. Tässä piilee talusteorian keskeinen arvo. Vaikka monet teoreettiset väittämät jäävät vaille empiiristä vahvistusta ja harvoin niitä pystytään kumoamaan, teoreettisen taloustieteen tärkeä arvo on sen tuottaman kielen sisäinen selkeys. Tämän selkeyden välittäminen yleiskielelle on kuitenkin pysyvä haaste.

En väitä, että taloustieteilijät kirjoittavat tai puhuvat ristiriidattomasti. Väitän vain, että he kirjoittavat ja puhuvat tavalla joka paljastaa viestin sisällölliset ristiriidat selkeämmin kuin monet muut vaihtoehtoiset kielet.

Vaikka tutkimukseni ei ole empiirinen, se perustuu yhteiskunnallisille havainnoille. Silti siinä esitettyjä teoreettisia väittämiä joudutaan jatkossa koettelemaan empiirisen tutkimuksen hyväksi havaituilla menetelmillä ennen kuin niiden varaan uskaltaa käytännön toimia perustaa. Voimme kuitenkin ennakoita, että varmuuden saavuttaminen väittämiäni tueksi tai niiden kumoamiseksi on mahdotonta.

Tästä pessimistiseltä kuulostavasta lähtökohdasta huolimatta uskon, että tutkimuksellani on arvoa. Käytännön elämässä ja talouspolitiikassa keskustellaan joka tapauksessa palkoista, vakuutuksista, miesten ja naisten palkkaeroista ja ehkä taas vuosien jälkeen palkkakiistojen sovitelun oikeista muodoistakin. Kaikkia näitä teemoja olen kirjassani käsitellyt ja uskon, että analyysilläni on arvoa käytävän keskustelun jäsentämisessä. Ehkäpä minulla on siihen jotakin lisättävääkin.